

Цуркан-Сайфуліна Ю. В.,
*докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора з наукової роботи
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-3125-4655>*

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

WAR CRIMES IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL LAW QUALIFICATION AND CHALLENGES OF PUNISHMENT ENFORCEMENT

Статтю присвячено кримінально-правовому аналізу воєнних злочинів, вчинюваних в умовах збройної агресії, та виявленню проблем реалізації покарання за такі злочини.

Висвітлено нормативне визначення воєнних злочинів за національним законодавством і міжнародним правом, акцентовано увагу на критеріях кваліфікації цих правопорушень відповідно до положень Кримінального кодексу України та міжнародного гуманітарного права.

Наголошено на актуальності дослідження, зумовленої безпрецедентною кількістю воєнних злочинів, що фіксуються під час сучасного збройного конфлікту в Україні, та нагальній потребі забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності винних осіб.

Деталізовано теоретичні й практичні труднощі кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів у контексті національного та міжнародного законодавства, включно з недосконалістю ст. 438 КК України, яка має бланкетний характер і відсилає до міжнародних договорів без розкриття конкретного складу злочину.

Вказано на труднощі реального виконання призначених покарань, зумовлені як правовими, так і фактичними чинниками (знаходження значної частини воєнних злочинців поза юрисдикцією України, недоступність території, активна фаза бойових дій, застосування процедур спеціального заочного провадження, обміни військовополонених тощо).

Особлива увага приділяється питанню взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом, яка після ратифікації Римського статуту в 2024 році набула нової юридичної якості.

Наголошено також на необхідності комплексної модернізації правозастосовних інструментів, зокрема шляхом стандартизації доказування, цифрової фіксації злочинів та підвищення кваліфікації слідчих.

Практична значущість отриманих результатів полягає у тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані у нормотворчій діяльності, вдосконаленні правозастосовної практики, розробці методик розслідування, побудові взаємодії з міжнародними інституціями та формуванні правової політики України в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: *воєнні злочини, збройна агресія, збройний конфлікт, кримінально-правова кваліфікація, реалізація покарання, невідворотність покарання, кримінальна відповідальність, притягнення до відповідальності, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, кримінальне законодавство, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, заочне провадження.*

The article is devoted to a criminal law analysis of war crimes committed in the context of armed aggression, with a focus on the problems related to the enforcement of punishment for such crimes. It examines the legal definitions of war crimes under both national legislation and international law, highlighting the criteria for the qualification of these offenses in accordance with the provisions of the Criminal Code of Ukraine and international humanitarian law.

The study emphasizes the relevance of this issue, given the unprecedented number of war crimes recorded during the ongoing armed conflict in Ukraine and the urgent need to ensure the inevitability of criminal liability for the perpetrators. It elaborates on the theoretical and practical difficulties of qualifying war crimes within the framework of national and international law, including deficiencies in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which is of a blanket nature and refers to international treaties without specifying the constituent elements of the crime.

The article identifies challenges in the actual execution of imposed punishments, caused by both legal and factual factors, such as the physical inaccessibility of a significant number of perpetrators due to their location beyond Ukraine's jurisdiction, the ongoing hostilities, the limited access to occupied territories, and the application of special in absentia procedures and prisoner exchanges.

Special attention is given to Ukraine's interaction with the International Criminal Court, which gained new legal dimensions following the ratification of the Rome Statute in 2024. The article also underscores the necessity of a comprehensive modernization of law enforcement tools, including the standardization of evidence gathering, the digital documentation of crimes, and the enhancement of investigator qualifications.

The practical significance of the findings lies in the fact that the formulated conclusions and proposals can be utilized in legislative activity, the improvement of law enforcement practices, the development of investigation methodologies, the establishment of cooperation with international institutions, and the formation of Ukraine's legal policy during the ongoing armed conflict.

Key words: *war crimes, armed aggression, armed conflict, criminal law qualification, punishment enforcement, inevitability of punishment, criminal liability, prosecution, international humanitarian law, international criminal law, criminal legislation, Rome Statute, International Criminal Court, in absentia proceedings.*

Постановка проблеми. Воєнні злочини як грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права становлять одну з найскладніших категорій правопорушень у контексті сучасної збройної агресії проти України. З огляду на безпрецедентний масштаб порушень, зафіксованих із 2014 року та особливо після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, перед українською правовою системою постало завдання належної кримінально-правової кваліфікації таких діянь, забезпечення ефективного розслідування та реалізації механізмів покарання винних осіб. Водночас чинне кримінальне законодавство, зокрема ст. 438 КК України, має фрагментарний характер і не охоплює всі складові воєнних злочинів, які передбачені міжнародним правом, що ускладнює як доведення складу злочину, так і застосування адекватних процесуальних інструментів у ході досудового розслідування та судового розгляду.

Проблема поглиблюється практичною неможливістю реалізації традиційних форм кримінального переслідування: значна частина воєнних злочинців перебуває на тимчасово окупованих територіях або в межах держави-агресора, що унеможлиблює їх фізичну доставку до суду. У зв'язку з цим виникає потреба адаптації національної юстиції до умов війни, зокрема через застосування спеціальних механізмів заочного провадження, цифрової фіксації доказів, а також поглиблення співпраці з Міжнародним кримінальним судом. У цьому контексті актуальним є запит на оновлення нормативної бази, гармонізацію кримінального законодавства з Римським статутом та забезпе-

чення реальної невідворотності покарання як ключової умови відновлення справедливості, дотримання прав людини та виконання міжнародно-правових зобов'язань України.

Метою цього дослідження є визначення проблем кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів, учинених в умовах збройної агресії проти України, та обґрунтування шляхів удосконалення механізмів притягнення винних до відповідальності. Особлива увага приділяється узгодженню положень ст. 438 Кримінального кодексу України з міжнародними стандартами, зокрема положеннями Римського статуту, а також виявленню процесуальних труднощів реалізації покарання, включаючи питання доказування, заочного провадження та міжінституційної взаємодії у сфері воєнної юстиції.

Проблематика кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів в умовах збройної агресії досліджується насамперед у контексті розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочин, узгодження положень Кримінального кодексу України з міжнародними нормами, а також реалізації процедур заочного провадження у справах, де підозрювані перебувають поза межами юрисдикції України. Окрему увагу в наукових працях приділено проблемам бланкетного характеру ст. 438 КК України, складності доведення контекстуального елементу злочину, специфіці доказування та забезпеченню доступу до місць вчинення злочинів у зоні бойових дій. Суттєвий внесок у розвиток цієї теми зроблено в роботах І. Глов'юк, Є. Діденка та ін. які розглядають питання доказування, юрисдикції, взаємодії

з МКС та імплементації міжнародних стандартів у національну кримінальну політику щодо воєнних злочинів.

Проблематика також охоплює практичні аспекти застосування спеціального заочного провадження та механізмів виконання вироків щодо осіб, які перебувають на окупованих територіях або в країні-агресорі. З огляду на складність таких проваджень, вагоме значення мають цифровізація фіксації доказів, забезпечення безпеки свідків, а також стандартизація підходів до розслідування у справах про воєнні злочини. Попри обмежену кількість системних праць на цю тему, вже сформоване первинне теоретико-прикладне підґрунтя дозволяє об'єктивно оцінити потребу в оновленні кримінального законодавства України з урахуванням викликів міжнародного збройного конфлікту та сучасних вимог до гуманітарного правосуддя.

Основний виклад матеріалу. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабної війни у 2022 році, супроводжується масовими воєнними злочинами. Станом на кінець січня 2025 року в Україні зареєстровано понад 150 тисяч воєнних злочинів [17] – умисних убивств цивільних, катувань, зґвалтувань, атак на житлові райони, мародерства, депортації населення та інших порушень законів і звичаїв війни. Розслідування та належна правова оцінка цих діянь є надзвичайно актуальними для української правової системи і міжнародної спільноти.

На думку Репецького В. більшість науковців вважають, що поняття «воєнний злочин» виникло у другій половині XIX століття, коли було прийнято Женевську конвенцію 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих воїнів в діючих арміях та ряд інших документів, що регулювали порядок ведення воєнних дій [14, с. 120].

Дуфенюк О. наголошує, що поняття «воєнного злочину» відсутнє в Кримінальному кодексі України, але воно є фундаментальним у міжнародному гуманітарному праві [4, с. 370].

Воєнні злочини належать до категорії найтяжчих міжнародних злочинів поряд зі злочинами агресії, злочинами проти людяності та геноцидом [2].

Україна як держава, на території якої вчиняються воєнні злочини, стикається з низкою викликів: як кваліфікувати різноманітні прояви цих злочинів за національним кримінальним законодавством у відповідності з міжнародними стандартами; як ефективно збирати докази і притягувати винних до відповідальності в умовах триваючого конфлікту; яким чином використати механізми міжнародного правосуддя, зокрема МКС, доповнюючи національне правосуддя, – і водночас забезпечити невідворотність покарання навіть заочно засуджених осіб. Вирішення цих питань має не лише практичне значення для правосуддя у конкретних справах, але й стратегічне значення для утвердження верховенства права, відновлення справедливості та запобігання новим воєнним злочинам.

Під воєнними злочинами розуміють дії, вчинені під час та у зв'язку зі збройним конфліктом (міжнародного чи неміжнародного характеру), які грубо порушують закони та звичаї війни, тобто норми міжнародного гуманітарного права [6, с. 30].

Як зазначають дослідники, воєнний злочин – це свідоме порушення загальновизнаних правил ведення війни, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність на національному або міжнародному рівні [2].

Воєнні злочини слід відрізняти від так званих «військових злочинів», під якими в національних правових системах зазвичай розуміють військові дисциплінарні чи службові правопорушення (наприклад, непоко́ра, дезертирство) – останні не підпадають під юрисдикцію міжнародних судів і врегульовуються виключно національним законодавством [16].

Натомість поняття «воєнні злочини» охоплює порушення саме норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист осіб та об'єктів під час війни.

Женевські конвенції 1949 р. та Додатковий протокол I 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати такі тяжкі порушення МПП у національному законодавстві [7]. Зокрема, до грубих порушень Женевських конвенцій віднесено діяння проти осіб чи майна, що особливо охороняються цим правом: умисне вбивство; катування або нелюдське поводження; умисне

спричинення сильних страждань або серйозних ушкоджень; незаконне депортування чи переміщення цивільних; захоплення заручників; свідоме позбавлення військовополонених права на справедливий суд тощо.

Крім того, сучасне міжнародне право до воєнних злочинів відносить низку інших серйозних порушень законів та звичаїв війни – як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах. Перелік таких діянь найповніше зафіксований у ст. 8 Римського статуту МКС, яка містить близько 50 складів воєнних злочинів [12], включно з умисними ударами по цивільних об'єктах, невідбирковими бомбардуваннями, використанням забороненої зброї, згвалтуваннями в умовах конфлікту, мародерством тощо. Таким чином, міжнародне право окреслює широке коло дій, що кваліфікуються як воєнні злочини, проте об'єднує їх наявністю збройного конфлікту як контекстуального елемента і спрямованістю проти охоронюваних правом війни інтересів.

Кваліфікація воєнних злочинів – це процес правової оцінки діяння, пов'язаного зі збройним конфліктом, із визначенням відповідного складу злочину за кримінальним законом. Проблеми тут виникають через необхідність узгодження національних норм з міжнародно-правовими вимогами. Як зазначалося, ст. 438 КК України є бланкетною – вона відсилає до міжнародних договорів, ратифікованих Україною [3, с. 571].

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства [8].

Положення конвенцій та міжнародних правил, а також міжнародних звичаїв війни автоматично інтегруються у зміст ст. 438 [10].

Як зазначає І.Головнюк, Для кваліфікації за ст. 438 КК України має бути встановлений, доведений та в необхідному обсязі описаний у процесуальних документах контекстуальний елемент воєнного злочину в усіх складових: наявності міжнародного збройного конфлікту, *pexus*, усвідомлення наявності міжнародного збройного конфлікту. Відсутність контекстуального елемента виключає правильність кваліфікації діяння за ст. 438 КК України [1, с. 250].

Це дає можливість максимально широко охопити всі воєнні злочини нормою національного закону, забезпечивши виконання міжнародних зобов'язань щодо криміналізації воєнних злочинів. Українські суди при розгляді справ за ст.438 ККУ змушені посилалися на конкретні положення міжнародного гуманітарного права, які були порушені, аби обґрунтувати склад злочину.

У серпні 2024 року Україна ратифікувала Римський статут МКС [15].

Розслідування воєнних злочинів ставить перед правоохоронними органами особливі завдання щодо збирання і оцінки доказів. Предмет доказування у таких провадженнях включає не лише звичайні елементи складу злочину (подію, винність, мотив тощо), але й контекстуальні обставини, що відрізняють воєнний злочин від інших правопорушень. Необхідно встановити факт існування збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного), зв'язок між діянням і цим конфліктом, а також порушення конкретної норми міжнародного гуманітарного права [5, с. 284].

Наприклад, умисне вбивство цивільної особи поза ситуацією збройного конфлікту кваліфікується як вбивство за кримінальним правом загальної юрисдикції, але те саме діяння, вчинене під час війни над військовополоненим або цивільним, є воєнним злочином (порушенням законів та звичаїв війни). Тому доказування включає встановлення так званого «конфліктного контексту». Як підкреслюється в наукових дослідженнях, багатоаспектність складу воєнного злочину – різні форми злочинних діянь плюс обов'язковий зв'язок з воєнними подіями – є однією з ключових особливостей процесу доказування [5, с. 287].

Другою важливою особливістю є умови, в яких доводиться збирати докази. Більшість воєнних злочинів скоюються на територіях, охоплених бойовими діями чи тимчасово окупованих ворогом. Безпосередньо під час активної фази конфлікту слідчі часто не мають доступу до місця події. Як зазначають практики, головною перешкодою ефективному розслідуванню є саме продовження бойових дій у районах, де були вчинені злочини [3, с. 573].

Водночас поточний збройний конфлікт відрізняється безпрецедентним обсягом цифрових

доказів. Практично кожен злочин може бути зафіксований на фото чи відео очевидцями за допомогою смартфонів, камер спостереження, дронів. В Україні створено державні платформи для збирання таких даних: зокрема, Офіс Генерального прокурора разом з партнерами запустив портал warcrimes.gov.ua для прийому повідомлень і медіадоказів від громадян [3, с. 571], ці платформи дозволяють централізувати інформацію та забезпечувати її належне документування для суду.

Особливого підходу потребує допит свідків і потерпілих у справах про воєнні злочини. Багато свідків – це цивільні мешканці, що пережили травматичний досвід (окупацію, тортури, втрату близьких), або військовослужбовці, які перебували у полоні. Психологічний стан таких осіб вимагає делікатного поводження. Допити іноді проводяться у кілька етапів, за участі психологів чи з використанням відеофіксації, щоб зменшити повторну травмизацію потерпілих. В умовах воєнного стану змінюється й процедура документування показань – допускається відео- чи аудіозапис там, де це раніше було винятком [11].

Проте загальні принципи допустимості доказів мають дотримуватися: навіть війна не є підставою відмовитися від стандартів справедливого судочинства. Наприклад, докази, отримані з порушення права на захист або шляхом жорстокого поводження, не можуть прийматися судом.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) відіграє ключову роль у притягненні до відповідальності за воєнні злочини, особливо коли національні суди не в змозі забезпечити правосуддя. МКС заснований Римським статутом 1998 року, який визначає чотири категорії злочинів під його юрисдикцією: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія. Стаття 8 Римського статуту містить найширший перелік воєнних злочинів, охоплюючи діяння як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах. МКС не замінює національні суди, а діє на засадах комплементарності (доповнюваності), тобто бере до розгляду лише ті справи, які не можуть або не хочуть ефективно розслідувати національні юстиції [15].

Для України питання юрисдикції МКС є особливим, оскільки держава тривалий час

не ратифікувала Римський статут, попри підписання його ще в 2000 році. Перешкодами називалися конституційні колізії та побоювання щодо переслідування українських військових. Лише після початку повномасштабного вторгнення, у 2022 році, Україна активніше залучила механізми МКС.

Варто розуміти, що юрисдикція МКС доповнює, але не підміняє собою українську юрисдикцію. МКС втрутиться лише якщо українська правоохоронна система не здатна або не бажає провести реальне розслідування і суд.

Навіть коли винну особу встановлено і справу розглянуто судом, постає питання реального виконання покарання. В умовах триваючої війни значна частина воєнних злочинців фізично недосяжна для українського правосуддя – вони перебувають на території держави-агресора або на окупованих землях. Це зумовлює поширену практику заочного засудження. Кримінальний процесуальний кодекс України, з урахуванням воєнного стану, передбачає можливість спеціального заочного провадження щодо осіб, які оголошені в розшук і переховуються в країні-агресорі (ч. 3 ст. 615 КПК) [11].

Українські суди активно застосовують цю процедуру у справах про воєнні злочини. За даними на кінець 2024 року, переважна більшість вироків за ст. 438 ККУ винесено заочно, 41 вирок у справах про порушення законів та звичаїв війни, з них 40 вироків – заочно [13].

Загалом з початку повномасштабної агресії українські суди засудили за воєнні злочини понад 150 осіб, але менше двох десятків з них були присутні на лаві підсудних – решта отримали вирoki заочно. Ці цифри показують масштаб проблеми: лівова частка воєнних злочинців поки що фізично знаходиться поза досяжністю українських правоохоронців [17].

Заочне засудження має подвійний характер. З одного боку, воно дозволяє не відкладати правосуддя на невизначений час і виносити обвинувальні вирoki навіть за відсутності обвинуваченого. Таким чином фіксується історична правда про злочин і юридично визнається вина конкретної особи. Це важливо для справедливості щодо потерпілих та суспільства, яке очікує реакції держави. Відповідно до конвенції ООН, для воєнних злочинів немає строків давності [9].

Щодо призначення покарання, українські суди демонструють суворий підхід у справах про воєнні злочини. Закон передбачає покарання аж до довічного позбавлення волі за найбільш тяжкі з них (ст. 438 ч. 2 КК) [10].

Україна наразі перебуває на передовій як буквального, так і правового фронту боротьби з воєнними злочинами. Перспективи у цій сфері вимальовуються як на національному, так і на міжнародному рівні.

Перспективи для України полягають у тому, щоб із країни, яка стала жертвою жажливих воєнних злочинів, перетворитися також на взірць держави, яка максимально ефективно забезпечила правосуддя над злочинцями. Комплекс заходів – від вдосконалення законів і судової практики до використання міжнародних судових інстанцій – має створити цілісну систему невідворотності покарання. Це важливо не лише для відновлення справедливості щодо минулого, але й для майбутнього: усвідомлення неминучості відповідальності стане найкращою профілактикою нових воєнних злочинів, зміцнить міжнародний правопорядок і репутацію України як правової демократичної держави.

Висновки. Воєнні злочини, що вчиняються в умовах збройної агресії проти України, становлять складну юридичну категорію, яка потребує належного нормативного врегулювання та ефективної правозастосовної практики. Ключовим викликом є бланкетний характер ст. 438 Кримінального кодексу України, яка не

містить вичерпного переліку складів воєнних злочинів і відсилає до міжнародних договорів, що ускладнює кваліфікацію правопорушень. Визначальне значення має наявність контекстуального елементу – збройного конфлікту – який повинен бути доведений у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Реалізація кримінальної відповідальності за воєнні злочини ускладнюється як правовими, так і фактичними чинниками: відсутністю доступу до територій вчинення злочинів, неможливістю обвинувачених, необхідністю застосування процедур спеціального заочного провадження. Водночас наявність цифрових доказів, створення національних платформ для фіксації злочинів, участь Міжнародного кримінального суду після ратифікації Римського статуту відкривають додаткові можливості для забезпечення справедливості.

Належна імплементація міжнародно-правових норм, гармонізація національного законодавства, а також зміцнення процесуальних гарантій в умовах війни мають стати основою сучасної моделі воєнної юстиції. Практичне значення дослідження полягає у визначенні напрямів вдосконалення кримінального права та процесу щодо воєнних злочинів, зокрема в частині кваліфікації, доказування, заочного судочинства та міжінституційної співпраці, що є необхідним для забезпечення невідворотності покарання та утвердження верховенства права в умовах міжнародного збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глов'юк І.В. Виклад контекстуального елементу у вироках за статтею 438 КК України: аналіз судової практики. *Topical Issues of Procedural Law in Ukraine : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 228–255. URL: <https://www.researchgate.net/publication/390564284> (дата звернення: 18.05.2025).
2. Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Юридична газета онлайн*. 18.04.2022. URL: <https://yur-gazeta.com> (дата звернення: 18.05.2025).
3. Діденко Є.В. Кримінально-правова та процесуальна характеристика воєнних злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення РФ). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2(10). С. 569–573. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303701/295738> (дата звернення: 18.05.2025).
4. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> (дата звернення: 18.05.2025).
5. Єфіменко Т.С. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33. № 3. С. 284–294. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/336/341> (дата звернення: 18.05.2025).
6. Іваночко О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. *Центральноукраїнський вісник права*. 2023. № 3. С. 28–37. URL: <https://cu.j.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/20/18> (дата звернення: 18.05.2025).

7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. Ратифікована Україною 08.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.05.2025).
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
9. Конвенція ООН про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 р. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-6&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 18.05.2025).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
12. Мазур М. Римський статут містить 50 складів воєнних злочинів, а в нашому законодавстві - одна фраза. Укрінформ. 24.06.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3878297-sudda-vs-rimskij-statut-mistit-50-skladiv-voennih-zlociniv-a-v-nasomu-zakonodavstvi-odna-fraza.html> (дата звернення: 18.05.2025).
13. МІПЛ (Медійна ініціатива за права людини). В Україні за рік засудили 60 російських воєнних злочинців - інфографіка. 16.01.2025. URL: <https://mipl.org.ua> (дата звернення: 18.05.2025).
14. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий 17 липня 1998 р. Ратифікований Україною 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.05.2025).
16. Розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочини. *Militaryni*. URL: <https://militaryni.com/uk/blogs/rozmezhuвання-ponyat-voennyj-ta-vijskovuj-zlochyn/> (дата звернення: 18.05.2025).
17. Суспільне. Заочне правосуддя: як Україна судить російських окупантів за воєнні злочини. Центр політико-правових реформ. URL: <https://suspilne.media/969913-zaocne-pravosudda-ak-ukraina-sudit-rosijskih-okupantiv-za-voenni-zlocini/> (дата звернення: 18.05.2025).